ПРЕГЛЕД / ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Иван Божилов (София, България)

IN MEMORIAM ИВАН ДУЙЧЕВ

Академик Иван Дуйчев почина след кратко боледуване на 24 април 1986 г. Само шест дни го деляха от неговата 79-годишнина. Кончината му, която лиши българската и световната медиевистика от един от нейните най-изтъкнати представители, е тъжен момент за равносметка, за осмисляне на творчеството на един талантлив и неуморим изследовател. Повече от половин столетие Ив. Дуйчев работи без прекъсване, ден след ден в полето на българското историческо знание. Плод на тази му дейност са повече от 600 труда и публикации по твърде широк кръг въпроси из миналото на Европейския Югоизток от VI до XVII в. Голямото му научно наследие в основната си част отдавна е познато на световната медиевистика. Нещо повече, то е неин неразделен спътник. И тъкмо това позволява още сега да се обърнем назад, да се огледаме, да проследим осъществените планове и да установим несбъднатите мечти, да намерим мястото на Ив. Дуйчев край неговите предшественици и сред съвременниците му.

* * *

Ив. Дуйчев е роден на 18. IV. / 1. V. 1907 г. в София. През 1932 г. той завършва Софийския университет „Климент Охридски", специалност история, като ученик на проф. В. Н. Златарски. Веднага след това, получил стипендията „М. Дринов", заминава за Италия. В Рим Ив. Дуйчев намира своя истински учител в областта на византийската история и филология в лицето на проф. С. Дж. Меркати. Под вещото ръководство на големия италиански учен той завършва Римския университет с докторат по византология, или по-точно Tesi di laurea „Българските Асеневци във Византия" (1936). По време на пребиваването си в италианската столица Ив. Дуйчев учи и във Ватиканската школа по архивистика и палеография, след завършването на която получава диплома за архивист-палеограф.

През 1936 г. Ив. Дуйчев се завръща в София вече като утвърден учен—подготвил и е публикувал два солидни тома върху XVII в. — и веднага е назначен за асистент в Софийския университет. Три години по-късно, през 1939 г., той е редовен доцент по българска история, а след смъртта на проф. П. Мутафчиев (1943) става титуляр на катедрите по история на България, Византия и балканските страни. След 1944 г. научната дейност на Ив. Дуйчев е свързана с Института по история при БАН, на първо време като старши научен сътрудник, а сетне като професор и ръководител на секцията по библиография, научна информация и историческа география.

Макар и напуснал Софийския университет, Ив. Дуйчев не прекъсва напълно преподавателската си дейност. Само нейният облик се изменя и тя надхвърля пределите на нашата страна. В продължение на няколко десетилетия, за по-дълго или за по-кратко време, той е „гостуващ професор" в редица европейски и американски университети. Негови лекции по история на българския народ, българската култура, българската държава, византийската цивилизация и славянския свят са слушали студенти и вече изградени учени в Москва, Прага, Атина, Белград, Букурещ, Варшава, Рим, Равена, Неапол, Палермо, Париж, Бон, Мюнхен, Виена, Барцелона, Лондон, Вашингтон, Ню Йорк, Монреал. . .

Внушителната научна продукция на Ив. Дуйчев, участието му в различни авторитетни международни организации, ролята му в световната славистика и византология му донесоха завидно признание. Той бе член на Академията на науките, литературата и изкуствата в Палермо, на Академията в Неапол, член-кореспондент на Британската академия, член на Понтификалната академия по археология в Рим, на Сръбската академия и на Българската академия на науките (1981). Той бе почетен доктор на Бонския университет и носител на Хердеровата награда, присъждана от Австрийската академия на науките за големи постижения в изучаването на Югоизточна Европа (1973 г.).

Голямата роля на Ив. Дуйчев в проучването на българското минало и пропагандира-

нето на научните резултати в достъпна форма за по-широк кръг читатели бе заслужено почетена от най-висшите органи на българската държава. През 1972 г. той получи званието „заслужил деятел на науката", а пет години *по-късно, в дните на своята 70-годишнина* и званието „народен деятел на науката".

Този кратък curiculum vitae и, бих казал, cursus honorum, дават сравнително точна представа за извършения от Ив. Дуйчев път и преди всичко за онези изяви, които се забелязват от пръв поглед. Вярно е, че този облик е правдив отзвук от *голямото научно наследие* и заслуженото признание, но все пак той ни разкрива само една страна от феномена Ив. Дуйчев — *представителната*. Колкото и да е значима, тя е недостатъчна, тъй като Ив. Дуйчев ще остане в историята на науката не с наградите и другите почетни знаци, а със завидната си ерудиция, с богатството на идеите си, с разнообразието на своите научни постижения. Очевидно постепенното опознаване на един учен трябва да започне отдругаде: оттам, откъдето той е начепал своя научен път, от времето, когато се е изградил като учен, от творческата му лаборатория.

Възпитаник на две школи — българска и италианска, — дали значими резултати в научното дирене, и на двама учители, които заемат достойно място сред българистите и византолозите, Ив. Дуйчев се формира като изследовател със солидна основна и специална подготовка. Още от студентските си години той навлиза дълбоко в българската средновековна история и култура, византийската история и филология, старобългарската, гръцката и латинската палеография. Като прибавя към *тези достойнства знанието на десетина* европейски езици и великолепната библиографска осведоменост, ще се види ясно готовността на Ив. Дуйчев за издирване и обработване на исторически извори, за тяхното публикуване, *тълкуване и използуване като исторически* градива, за задълбочени проучвания на различни страни от средновековната история.

Следвайки примера на своя първи учител проф. В. Н. Златарски, Ив. Дуйчев посвети *целия си живот на монографично изучаване на* българското средновековие. Стотици са неговите приноси в тази област. Но за разлика от своя първоучител Ив. Дуйчев през продължителния си научен път запази вкуса си към „малките форми". Книгите в неговата научна биография са рядко явление и той винаги се е пазел от обобщения: „Само след подробното изучаване на отделните малки или големи въпроси може да се мине към общото, систематичното изложение на цялостната българска история".

Тази специфика на научната дейност на Ив. Дуйчев се дължи както на липса на вкус към синтез, към обстойно изучаване на основни периоди от *българското средновековно минало*, така и на отношението му към изворите. Без колебание би могло да се каже, че Ив. Дуйчев *бе издигнал в култ историческия извор*. „Не бива да се гради окончателно, преди да сме събрали цялото градиво, което времето е пощадило. А трябва да потърсим и съберем това градиво сега, докле е време." Многогодишната научна дейност на Ив. Дуйчев показва недвусмислено, че той не е отстъпвал нито крачка от това свое златно правило. Наистина строгото му прилагане не му позволи да достигне до написването на някои важни обобщителни трудове, но в същото време на неговата неуморна работа в продължение на повече от половин *столетие в различни архиви и книгохранилища* нашата наука дължи откриването и публикуването на десетки по-големи или по-малки *исторически извори*.

Накрая трябва да отбележа може би най-съществената черта в научните занимания на Ив. Дуйчев, в неговото историческо мислене — онази черта, която създава истинската му физиономия на *талантлив изследовател* на миналото. Ив. Дуйчев бе комплексен учен, или както бихме казали днес, науката, която така майсторски твореше, има интердисциплинарен характер. Той твърде често — от самото начало на научния си *път до сетния* си дъх — прекрачваше хронологическите и тематичните граници на средновековна България. Този стремеж за излизане извън рамките на „същинското" средновековие, проявил се у В. Н. Златарски и П. *Мутафчиев* и изявил се най-категорично у П. Ников, е ярко изразен у Ив. Дуйчев. Него винаги са го вълнували съдбините на българския народ през XV—XVII в. и той отделяше немалко време (особено през *първия период от научноизследователската* си работа) за тяхното изучаване. В същото време Ив. Дуйчев *схващаше* историческия процес като едно цяло, с много и различни страни, които в крайна сметка създават облика на *всяка историческа епоха. Тъкмо това* виждане му позволяваше да включва в полето на научните си занимания проблемите на старата българска култура, да не пренебрегва нито една от различните изяви на българското средновековно *общество*. Тези му занимания подготвяха почвата за изграждане на цялостна, пълноценна картина на миналото на българския народ.

Кои са основните постижения на Ив. Дуйчев в полето на историческото дирене? Съвсем условно те могат да бъдат разделени на няколко основни направления. Казвам условно, тъй като често пъти те се преливат едно в друго. Централна тема в изследователската дейност на Ив. Дуйчев бе средновековното минало на българския народ и българската държава. Той е посветил редица публикации на ранната история на славяни и първобългари: славянските нападения срещу Византийската империя и заселването на славяните на юг от Дунав, въпросът за т. нар. седем славянски племена, най-ранните връзки между първобългари и славяни. Историята на първото българско царство бе една от любимите *теми на Ив. Дуйчев*. От широкия кръг въпроси, проучени от него, на първо място ще поставя проблемите около образуването на българската държава и началните години от нейната история. На второ място стоят въпросите от външнополитическата история *на*

ранносредновековна България. Характерно за повечето изследвания на Ив. Дуйчев из тази област е, че те са изградени върху открити или използувани за първи път от него исторически извори, факт, който им придава почти непреходна стойност. На трето място ще отбележа онези публикации, които са посветени на вътрешната история на Първото царство. В тях са разработени въпроси като религиозните вярвания на славяни и първобългари, християнизирането на българската държава и историята на българската църква, отшелничеството и еретическите движения, някои проблеми на административната уредба на България.

Интересът на Ив. Дуйчев към положението на българския народ и българските земи по време на византийското господство (1018—1186) е значително по-малък. Но в замяна на това всичките му изследвания из тази проблематика предизвикват оправдано внимание, тъй като са написани въз основа на неизползувани преди него писмени вести, предимно от византийски произход — слова и писма на Йоан Мавропус, Теодор Валсамон, Георги и Евтимий Торник, Сергей Колива, Йоан Сиропулос. В същото време тези публикации са преход, или по-точно добра основа за изучаването на следващия голям период в българското средновековие — Второто царство (1186—1396). Проучванията на Ив. Дуйчев в тази важна област са обединени около два основни въпроса — епохата на първите Асеневци (1186—1241) и завладяването на Балканския полуостров от османските турци.

В естествена връзка с това първо, бих казал, основно направление в научноизследователската работа на Ив. Дуйчев са онези трудове, които са плод на споменатото вече „прекрачване" на хронологическите и тематичните граници на средновековна България. Съдбата на българския народ през първите векове на османското господство (XV—XVII) е занимавала твърде често Ив. Дуйчев. Публикациите му, посветени на тази все още недостатъчно изучена епоха, могат да бъдат обединени в няколко основни теми, а именно: католическа пропаганда в българските земи, борбите на българския народ срещу османските поробители, сред които се откроява Чипровското въстание, и някои проблеми на книжнината и изкуството.

Тематичното разнообразие в трудовете на Ив. Дуйчев е не по-малко интересно и значимо. Преди всичко трябва да се отбележи, че той бе вещ познавач на старата българска и общославянска литература. Неговите занимания в тази област имат различни изяви — от издирването, обнародването и тълкуването на отделни книжовни паметници, до очерците, посветени на някои старобългарски писатели и обобщителните студии върху историята на старославянските литератури. Важна, макар и не основна страна от изследователската дейност на Ив. Дуйчев са изкуствоведческите проучвания. В различни времена неговото внимание е привличано от Боянската църква, фреските на църквата в Земенския манастир и преди всичко от българската средновековна миниатюрна живопис.

Една от основните теми в научната дейност на Ив. Дуйчев бе славянският свят и Византия. Събрани в тритомника „Византийско-славянско средновековие" (Рим, 1965, 1968, 1971) многобройните му публикации представят широка панорама на десетвековните връзки между славяните и Византия — политически, културни, религиозни и икономически. Той показа убедително единството и двупосочността на този процес, като изтъкваше не само мястото и ролята на византийската цивилизация в историческия път на славянството, но и приноса на славянските народи в развитието, разпространяването и съхраняването на разноетническата византийска култура. Оценявайки студията „Византия и славянският свят", с която се открива първият том на „Византийско-славянско средновековие", проф. Бруно Лаванъини писа:" „felice sintesi dei rapporti millenari fra gli Slavi e Bisanzio". Без съмнение тази оценка на известния италиански византолог би могла да се отнесе със същия успех не само към посочената студия, но и към поголямата част от публикациите на Ив. Дуйчев по темата славяните и Византия.

Безспорно един от централните въпроси в отношенията между славянския свят и Византийската империя, но със свое самостоятелно място в полето на науката, е кирило-методиевският въпрос. Тази тематика винаги е привличала вниманието на Ив. Дуйчев и плод на неговите дългогодишни занимания са редица важни публикации: изучаване на изворите за живота на двамата славянски първоапостоли (Пространните жития, гръцките извори, Италианската легенда), литературните прояви на Константин Кирил-Философ и неговото място във византийската книжнина, мисионерската дейност на двамата солунски братя, както и постиженията на техните ученици и следовници в България.

Трудно е в една кратка статия да се обхване половинвековната научна работа на Ив. Дуйчев. Все пак не могат да бъдат пропуснати и неговите обобщаващи статии върху българската историография, които бяха добра основа за по-нататъшни изследвания. Не може да не се припомни, че Ив. Дуйчев бе дългогодишен сътрудник на библиографските отдели на някои от най-големите специализирани списания — „Byzantinische Zeitschrift" (от 1943 г. до смъртта си) и „Byzantino-Slavica". Плод на тази трудна, уморителна, понякога отегчителна и най-често скрита за очите на повечето специалисти работа, са стотиците библиографски бележки, които осведомяваха чуждия читател за медиевистичната продукция в България и до известна степен в СССР. Ив. Дуйчев бе желан автор в някои от най-големите енциклопедични издания — „Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique" (Париж), „Biblioteca Sanctorum" (Рим), Diccionario enciclopedico Salvat Universal" (Барцелона), „Lexicon des Mittelalters" (Мюнхен—Базел). Термините, посветени главно на личности от българското средновековно минало, са малки и

добре написани статии с пълна библиографска информация и улесняват западноевропейските учени (а и не само тях!) при запознаването и работата им върху българското средновековие.

* * *

Научноизследователската дейност на Иван Дуйчев протече през два периода от развитието на българската историопис — годините между двете световни войни и времето от 1944 г. насетне, когато българската историческа наука навлезе в нов етап от своето развитие. По този начин той бе свързващото звено, живата връзка, което осигури приемствеността между строителите на българската медиевистика и съвременните поколения български учени-медиевисти. Обединил в себе си най-добрите традиции на своите предшественици и новите веяния в областта на славистиката и византологията, Иван Дуйчев бе учен със собствена ярка физиономия, която му осигурява напълно заслужено място редом със създателите на българската медиевистика — Сп. Палаузов, М. Дринов, В. Н. Златарски, Й. Иванов, П. Мутафчиев и П. Ников.